

रेग्युलेटिंग कायदा, १७७३

संपूर्ण One-Liner Notes

MPSC Group B व C तसेच तलाठी भरती परीक्षा विशेष

1. रेग्युलेटिंग कायदा, १७७३ हा ब्रिटिश संसदेने ईस्ट इंडिया कंपनीच्या कारभारावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी केलेला पहिला महत्त्वाचा संसदीय कायदा होता.
2. हा कायदा ईस्ट इंडिया कंपनीच्या भारतातील राजकीय व प्रशासकीय कारभारावर ब्रिटिश संसदेचे नियंत्रण वाढविण्याच्या दिशेने पहिले पाऊल मानला जातो.
3. या कायद्याच्या वेळी भारतात कंपनीची सत्ता मुख्यतः बंगाल, बिहार आणि ओरिसा या प्रदेशांत प्रभावी होती.
4. १७७३ च्या रेग्युलेटिंग कायद्याने बंगालच्या गव्हर्नरला "गव्हर्नर-जनरल ऑफ बंगाल" हे पद दिले.
5. वॉरेन हेस्टिंग्ज हे बंगालचे पहिले गव्हर्नर-जनरल झाले.
6. गव्हर्नर-जनरलला मदत करण्यासाठी चार सदस्यांची कार्यकारी परिषद निर्माण करण्यात आली.
7. गव्हर्नर-जनरल आणि त्याच्या परिषदेतील निर्णय बहुमताने घेतले जात होते.
8. गव्हर्नर-जनरलला परिषदेच्या निर्णयाविरुद्ध सामान्यतः निर्णायक मताचा अधिकार नव्हता; मतांची संख्या समान झाल्यास त्याला निर्णायक मत मिळत असे.
9. मद्रास आणि मुंबईच्या गव्हर्नरांना बंगालच्या गव्हर्नर-जनरलच्या अधीन करण्यात आले, विशेषतः युद्ध व परराष्ट्र संबंधांच्या बाबतीत.
10. त्यामुळे भारतातील कंपनीच्या प्रदेशांमध्ये केंद्रीकरणाची सुरुवात झाली.

11. या कायद्याने कलकत्ता येथे सर्वोच्च न्यायालय (Supreme Court of Judicature at Fort William) स्थापन करण्याची तरतूद केली.

12. सर्वोच्च न्यायालयाची प्रत्यक्ष स्थापना १७७४ मध्ये झाली.

13. न्यायालयात एक मुख्य न्यायाधीश आणि तीन इतर न्यायाधीश होते.
14. सर एलिजाह इम्पे हे कलकत्ता सर्वोच्च न्यायालयाचे पहिले मुख्य न्यायाधीश होते.
15. सर्वोच्च न्यायालयाला दिवाणी, फौजदारी, नौकानयन आणि धार्मिक अधिकारक्षेत्राशी संबंधित काही अधिकार देण्यात आले.
16. कलकत्ता येथे राहणाऱ्या ब्रिटिश प्रजाजनांवर न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र होते.
17. कंपनीच्या अधिकाऱ्यांवरही न्यायालयाचे काही अधिकार लागू होत होते.
18. या कायद्याने कंपनीच्या संचालक मंडळात (Court of Directors) बदल केले.
19. कंपनीच्या संचालकांचा कार्यकाळ ४ वर्षांचा करण्यात आला.
20. दरवर्षी संचालक मंडळातील एक-चतुर्थांश सदस्य निवृत्त होण्याची व्यवस्था करण्यात आली.
21. कंपनीच्या संचालकांना भारतातील नागरी व लष्करी प्रशासनाशी संबंधित बाबींवर ब्रिटिश सरकारला अहवाल देणे आवश्यक करण्यात आले.
22. भारतातून मिळणारा महसूल, नागरी व लष्करी प्रशासनाशी संबंधित कागदपत्रे ब्रिटिश सरकारसमोर सादर करण्याची व्यवस्था करण्यात आली.
23. कंपनीच्या अधिकाऱ्यांनी भेटवस्तू, लाच किंवा वैयक्तिक आर्थिक लाभ स्वीकारू नयेत, यावर निर्बंध आणण्यात आले.
24. कंपनीच्या अधिकाऱ्यांच्या भ्रष्टाचारावर नियंत्रण आणण्याचा हा महत्त्वाचा प्रयत्न होता.

25. या कायद्याने कंपनीच्या व्यापारी आणि राजकीय भूमिकेवर ब्रिटिश संसदेचे नियंत्रण वाढवले.
26. मात्र हा कायदा कंपनीचे भारतातील प्रशासन पूर्णपणे ब्रिटिश सरकारकडे हस्तांतरित करणारा नव्हता.
27. त्यामुळे कंपनीचे भारतातील शासन संपूर्णपणे समाप्त झाले नाही.
28. रेग्युलेटिंग कायद्यामुळे निर्माण झालेल्या काही घटनात्मक व न्यायालयीन समस्यांवर पुढे १७८१ च्या ॲक्ट ऑफ सेटलमेंटने स्पष्टीकरण दिले.
29. १७७३ च्या कायद्यामुळे गव्हर्नर-जनरल आणि सर्वोच्च न्यायालय यांच्या अधिकारक्षेत्रात संघर्ष निर्माण झाला.
30. या संघर्षाचे एक प्रसिद्ध उदाहरण नंदकुमार प्रकरण आहे.
31. महाराजा नंदकुमार यांना १७७५ मध्ये फाशी देण्यात आली.
32. या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश एलिजाह इम्पे होते.
33. रेग्युलेटिंग कायदा, १७७३ हा भारतातील ब्रिटिश घटनात्मक विकासाचा प्रारंभिक टप्पा मानला जातो.
34. या कायद्यामुळे कंपनीच्या कारभारावर संसदीय नियंत्रणाची सुरुवात झाली.
35. बंगालच्या गव्हर्नरला गव्हर्नर-जनरल बनवून केंद्रीकृत प्रशासनाचा पाया घातला गेला.
36. मद्रास व मुंबईवर बंगालच्या गव्हर्नर-जनरलचा प्रभाव वाढला.

37. या कायद्याने न्यायपालिका आणि कार्यपालिका यांच्यातील संबंधांचा नवीन टप्पा सुरू केला.
38. कंपनीच्या राजकीय सत्तेवर ब्रिटिश संसदेने प्रथमच थेट वैधानिक हस्तक्षेप केला.
39. रेग्युलेटिंग कायद्याच्या त्रुटी दूर करण्यासाठी पुढे पिट्स इंडिया ॲक्ट, १७८४ करण्यात आला.
40. १७७३ → रेग्युलेटिंग कायदा → पहिला संसदीय नियंत्रणाचा प्रयत्न.
41. १७८४ → पिट्स इंडिया ॲक्ट → कंपनीवर ब्रिटिश सरकारचे अधिक प्रभावी नियंत्रण.

🔥 MPSC साठी झटपट Revision

मुद्दा	लक्षात ठेवा
कायदा	रेग्युलेटिंग कायदा, १७७३
उद्देश	ईस्ट इंडिया कंपनीच्या कारभारावर नियंत्रण
पहिला गव्हर्नर-जनरल ऑफ बंगाल	वॉरेन हेस्टिंग्ज
कार्यकारी परिषद	४ सदस्य
सर्वोच्च न्यायालय	कलकत्ता, १७७४
पहिले मुख्य न्यायाधीश	सर एलिजाह इम्पे
मुंबई व मद्रास	बंगालच्या गव्हर्नर-जनरलच्या प्रभावाखाली
कंपनी अधिकाऱ्यांवर निर्बंध	भेटवस्तू/लाच स्वीकारण्यास प्रतिबंध
पुढील सुधारणा	ॲक्ट ऑफ सेटलमेंट, १७८१
पुढील महत्त्वाचा कायदा	पिट्स इंडिया ॲक्ट, १७८४

क्रम लक्षात ठेवा:

१७७३ — रेग्युलेटिंग कायदा → १७८१ — ॲक्ट ऑफ सेटलमेंट → १७८४ — पिट्स इंडिया ॲक्ट → १८१३ — चार्टर ॲक्ट → १८३३ — चार्टर ॲक्ट → १८५३ — चार्टर ॲक्ट → १८५८ — भारत शासन कायदा.